

Els dirhems perforats

A. BOFARULL i COMENGE

Als que ens interessem per l'estudi de la moneda andalusina sempre ens ha sorprès trobar, juntament amb els dirhems complets, d'altres de perforats. Aquest fet és força freqüent i en alguna troballa s'ha arribat fins i tot a una presència del 45,45% de dirhems perforats o punxonats, com també els anomenarem alguna vegada.¹

La major part de dirhems que presenten aquest fenomen són del període del Califat o de les Taifes i en menor proporció de l'Emirat i també de l'època Almoràvida.

La forma de la perforació és variada, però gairebé totes presenten la rebava a la cara oposada de manera que no hi ha una pèrdua de metall. Trobem perforacions rodones, triangulars, rectangulars o en forma de clivella. Sembla com si haguessin estat produïdes segons els casos per un punxó rodó, triangular, rectangular o bé per una escarpa.

El nombre de perforacions per moneda sol variar entre una i quatre. La majoria de dirhems, però, en porta dues i generalment a poca distància l'una de l'altra.

La situació dels forats en les peces és també variable, però observem que segons les èpoques adopten un o altre esquema. Així veiem que en els dirhems de l'Emirat són més aviat cap al cercle interior de la moneda, mentre que en els del Califat i de les Taifes se situen vers la zona marginal.

1. J. PELLICER I BRU, «El tresoret de moneda àrab LR-P dels anys 331-418 H», *Acta Numismàtica*, 15, pp. 1985, pp. 157-182.

Hom ha traçat moltes hipòtesis sobre el motiu o finalitat de la perforació dels dirhems, però cap d'elles ha resolt la qüestió. Hem cregut, però, interessant de recollir aquí les diferents teories i opinions dels autors que han tractat del tema per tornar a reflexionar sobre un dels problemes que la numismàtica andalusina té plantejats.

Anirem, doncs, sintetitzant les opinions dels diferents autors.

G.C. MILES

Un dels primers autors que va tractar dels dirhems perforats de l'Emirat fou G.C. Miles en estudiar un tresoret de 79 dirhems trobat a Silves (Portugal) i en el qual hi havia 12 peces amb retalls inserits en llargues esquerdes practicades a la peça i que quedaven adherides com si fos una grapa o una argolla. En altres sis peces s'hi observaven esquerdes o perforacions, però no presentaven afegits de metall, com si haguessin caigut.²

Miles féu al respecte les següents hipòtesis sobre la finalitat de les perforacions i adherències:

- a) Les perforacions eren per a passar-hi una anella de suspensió i ésser emprades com a penjoll.
- b) Els talls i les esquerdes podien haver estat fetes per a invalidar les monedes.
- c) Les peces podien presentar tot aquell aparell de punts de sustentació, forats, anelles, fisures, etc., per tal d'ésser penjades com amulets.
- d) L'autor apunta també a raons d'ajustaments metrològics. Per G.C. Miles aquesta és la raó més plausible. Així explica que les grapes retalls de dirhem o fils gruixuts de plata afegits eren per a incrementar el pes d'uns dirhems retallats o mancats de pes. És cert que les transaccions es devien fer a pes, però al voltant de l'any 260 H. eren ja acceptats pel seu valor d'unitat i per tal d'equiparar-les al valor oficial de 2,65 gr. els haurien inserit els esmentats retalls.³

Miles pensà, també, que aquesta pràctica és pròpia d'aquesta zona on un tal Iahia i el seu fill Bakr, durant l'emirat de Muhammad I (238-273 H/ 852-886 A.D.), varen independitzar-se tot organitzant a Silves la capital d'una petita cort,

2. G. C. MILES «A hoard of arab dirhems from Algarve (Portugal)» *Museum Notes*, 1960.

3. Un cas certament curiós de dirhem al qual s'ha afegit un retall és el que presenten A. M. BALAGUER i A. CANTO «Al-Andalus los carolingios un singular testimonio monetario» a *Gaceta Numismática*, núm. 85, 1987, pp. 41-49. Es tracta d'un dirhem del 230 H. al qual s'ha associat un fragment de diner de Lluís el Pietós de tipus *Cristiana religio*. Cal remarcar, també, que el treball no té pas per objectiu de tractar el tema de les perforacions o dels afegits fets a les monedes, sinó de veure les relacions entre al-Andalus i el món carolingi que reflecteix aquesta peça i altra evidència numismàtica coetània.

que regia la zona d'Ossonoba, i que comptava amb departament de finances i exèrcit.

J. RODRIGUES MARINHO

Aquest autor dedica al tema un estudi específic⁴ i tot comentant el treball, anterior de Miles, accepta les raons d'envelliment metroològic proposades per aquest autor tot i que dubta en observar que alguns dirhems amb retalls adherits fan un pes superior al patró de 2,65 gr.

Seguint els comentaris de Marinho, veiem que abans del 240 H. era pràctica corrent retallar fraudulentament els dirhems. Això obligà a la seva circulació a pes i no per unitats. Aquesta mesura féu no rendible l'operació de retallat, ja que després s'havia de suplementar el pes amb retalls, i la pràctica fou abandonada. Segons Miles⁵ el dirhem torna a circular pel seu valor d'unitat vers l'any 260 H.

Marinho descriu un tresoret trobat a Arriolos de 150 dirhems i fragments, dels quals 22 peces presentaven retalls adherits a les perforacions i 12 tenien únicament perforació o clivella. Després de fer la classificació i ordenació del material, comprova que un bon nombre de peces eren mancades de pes per culpa del retallat i opina que els 13 fragments de dirhem que hi havia en el tresoret eren per a completar el pes de la totalitat de la troballa.

TAWFIQ IBRAHIM

La publicació d'un amulet de plata amb llegendes coràniques (sura 112 i 113), trobat a Alcalà del Río (Sevilla) i que presenta indicis d'haver tingut un primer cercol de subjecció, que en malmetre's fou substituït per dues perforacions, porta l'autor a tractar d'aquest tema.⁶

Les dues perforacions uniformes i a escassa distància que presenta l'amulet li recorden que el mateix fenomen és observat en la moneda andalusina, des de primers del segle IV fins a mitjans del segle VI de la Hègira, i pensa que aquesta analogia pot donar-nos la clau dela qüestió. En despendre's la primera forma de subjecció de l'amulet deuria perdre's i el nou propietari devia improvisar una nova manera de penjar-lo, cosa que féu en practicar-li dos orificis. Ha sorprès el fet d'ésser dos i no un, però l'explicació és senzilla: si en fem un necessitem a més una anella perquè en penjar-la al coll l'amulet quedi pla sobre el pit, però si

4. J. RODRIGUES MARINHO, «Una practica singular em moedas do Emirado de Andalus» o *Arqueologo Portugues*, 1983, pp. 347-374.

5. MILES, op. cit. p.

6. TAWFIQ IBRAHIM, «Notas sobre un amuleto andalusí y la problemática de las monedas perforadas». *Boletín de Arqueología Medieval*, 1988, pp. 137-140.

en fem dos podem passar el cordó directament i sense cap altre element obtindrem la col·locació adequada.

Pensa l'autor que els dirhems són objectes idonis per a ésser convertits en amulets, atès el contingut de les seves lectures religioses (la professió de la fe i la *basmala* a l'anvers i la missió profètica al revers).

A favor de la hipòtesi de la conversió de dirhems en amulets tenim l'observació que, en general, les perforacions són practicades amb la cura de no afectar ni la *basmala* ni la professió de la fe.

El costum de fer dues perforacions properes per a passar-hi un cordó de la forma que hem dit es diferencia, com remarca T. Ibrahim, del costum encara vigent al Magreb rural de perforar les monedes en dos llocs oposats de la moneda per tal de cosir-les als vestits femenins.

A. CANTO

L'autor tracta el tema i a diferència de la majoria d'autors, que se n'han ocupat veu difícil que les monedes foradades puguin ésser ornaments per a penjar.⁷ Segons Canto en els tresorers les monedes apareixen gairebé sempre soles i si haguessin estat ornaments apareixerien juntament amb altres ornaments d'or i de plata. Pensa, també, que alguna moneda tindria encara algun fil de plata o d'altre metall per a subjectar la peça a robes o cuirs. En el cas que realment pogués haver estat així sorprèn que no es trobin monedes d'or emprades per a la mateixa funció. El cas és que no s'ha detectat cap moneda Califal o de les Taifes amb aquestes característiques, sempre segons aquest autor.

Canto diu, també, que li sembla observar que les perforacions són més freqüents en monedes dels darrers anys del Califat i dels principis de les Taifes.

Després de fer una valoració dels diferents tresorers, del seu nombre de dirhems foradats de Califat i Taifes i de donar els percentatges en cada troballa i regnat, arriba a les següents conclusions:

- a) La composició dels tresors, formats exclusivament per moneda i sempre incloent altres proporcions de moneda intacta, li fan pensar que les peces foradades eren considerades monedes de canvi i que la seva circulació era subjecta a algun tipus de limitació. També apunta que fossin emprades en transaccions privades, malgrat que no fossin acceptades per als pagaments a l'Estat.

Rebutja la idea que fossin ornaments perquè no té constància de presència de moneda d'or foradada en tresors d'orfebreria i per no comptar tampoc amb evidència de moneda foradada en aquesta mateixa època.

7. A. CANTO GARCIA, «Perforations in coins of the Andalusian Umayyad Caliphate: A form of demonetization?», *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*, 2, Avilés, 1986, pp. 345-360.

Diu que això li fa difícil de reconciliar amb la idea que les perforacions tinguessin com a finalitat penjar les monedes com ornaments a la roba, etc.

- b) La pràctica de perforar les monedes de plata sembla començar els primers temps del Califat, però segons les dades de què disposem, li sembla que la incidència d'aquest fenomen fou modesta. La perforació es traduí en una pràctica freqüent en els anys de colapse del Califat. És en aquest període i durant l'època Hammudita que troba més perforacions, és a dir en les monedes encunyades amb paràmetres més alts de qualitat.
- c) Canto pensa que la perforació dels dirhems fou una forma de desmonetitzar-los que no anà acompanyada d'un canvi obligatori per les noves monedes. Aleshores el públic preferia seguir utilitzant les monedes perforades tot i amb alguna reducció en el seu valor que no haver de plegar-se a pèrdues, potser més importants, que podrien resultar del tribut de canvi.

Li sembla igualment raonable admetre que si la desmonetització fou ordenada, la perforació podia haver estat el mètode emprat per assenyalar les peces que, almenys oficialment, havien deixat d'ésser moneda de canvi.

- d) L'autor considera que, en aquest context, la desmonetització intensiva es convertí en una cosa fàcil i fou una operació avantatjosa per l'Estat que incrementà els seus ingressos en retenir com a taxa d'encunyació una gran proporció de la plata portada a la seca per a fer les noves emissions.

J. LAFUENTE VIDAL

Tractà el tema incidentalment en publicar la troballa d'Elx.⁸ Després de fer una comentaris sorprenents sobre el motiu de l'enterrament i de constatar que moltes de les peces presentaven perforacions, s'explica aquest darrer fenomen com a orificis realitzats per a ocultar el numerari tot cosint-lo a robes.

F. CODERA

No podem deixar de fer constar en aquest recull l'opinió de tan il·lustre arabista i numismàtic com fou Codera,⁹ tot i que no hem pas trobat que dediqués massa espai a comentar aquest fet. El seu parer sembla, però, senzill i racional, tal com fou ja qualificat per T. Ibrahim.

8. J. LAFUENTE VIDAL, «El tesoro de monedas árabes de Elche», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XCVI, 1930, pp. 846-7.

9. F. CODERA, «Tesoro de monedas árabes de la Alhambra» *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 20, 1892, pp. 442-9, en especial 445.

El parer de Codera és que: «*En las monedas de plata de casi todos los tesoros se nota que las anteriores al reinado en cuyo tiempo se escondieron, tienen uno o dos agujeros, hechos con el objeto de ensartar monedas que sirvieron como adorno*»

M. BARCELÓ

També aquest autor fa referència als retallats, perforacions, dobles o llimadures de les monedes del període de les Taifes especialment. Per a l'autor tots aquests fenòmens, units a l'habitual diversitat de pesos de les peces, són indicis reveladors que la moneda tendia a circular a pes. Aquest fet que fou ja asenyalat per Miles i per Marinho pel que feia a l'Emirat, és ara assimilat a les Taifes per M. Barceló.¹⁰

Es tractaria, doncs, que els dirhems no circularien per unitats, sinó que hom pesaria les unitats i/o fragments necessaris fins a obtenir el pes equivalent al de la unitat nominal. Per tant, el fraccionament seria un dels resultats d'aquesta forma de circulació.

L'autor contempla també la fragmentació deliberada dels dirhems de les Taifes des de l'òptica d'una demanda de moneda menuda o fraccionària, fenomen que posa en relació amb una absència d'emissions de fulus en aquest període.

COMENTARIS

Després d'haver exposat les hipòtesis i opinions dels diferents autors hem intentat també, recollir les opinions dels estudiosos i afeccionats a la moneda andalusina. En base a tot això farem ara alguns comentaris. Dedicarem un primer apartat a la problemàtica de la moneda de l'Emirat i un altra a la del Califat i Taifes. Com ja hem indicat tant la tipologia de les perforacions, com probablement la seva funció, és diferent en un cas i en un altre. Això justifica, doncs, que en tractem separatament.

DIRHEMS DE L'EMIRAT AMB PERFORACIONS I CLIVELLES

L'evidència de les troballes d'aquest període mostra que juntament amb peces intactes n'apareixen d'altres amb retalls adherits en forma de grapa o en forma d'argolla. Sembla ben convincent l'explicació, donada per Miles¹¹ i reexaminada per Marinho,¹² que devia tractar-se d'una forma de reajustar un pes minvat

10. M. BARCELÓ «Assaig d'un corpus de la Taifa Amirida de Dānya-Mayurga (436-468)». *Actas del IV Coloquio Hispano-Tunecino*, Mallorca, 1979. Madrid, 1983, p. 44-5 especialment.

11. op. cit. nota 2.

12. op. cit. nota 4.

pel retallat fraudulent. El costum d'adherir el retall complementari a la peça sorgiria de la necessitat que no es perdessin o barreessin un cop aparellats correctament dos pesos que es complementaven. És cert que també trobem dirhems amb fisures i clivelles preparades per a rebre un metall, però que no el contenen. És probable que l'hagin perdut o que algú l'hagués tret.

S'ha dit que aquesta pràctica sol trobar-se en tresors apareguts en la zona de l'Algarve potruguès amagats en temps de l'Emirat de Muhammad I (238-273 H.-/852-886 A.D.), però el fenomen és molt més ampli, ja que es produeix també en altres troballes de la zona de Badajoz i de l'Andalusia Occidental.

DIRHEMS DEL CALIFAT I DE LES TAIFES PERFORATS

- a) La hipòtesi que sembla tenir més partidaris és, sens dubte, la que explica la presència de perforacions com a conseqüència d'haver emprat les peces com a ornaments, penjolls, o bé incrustats en cinturons o altres cuirs de selleteria, etc. La tradició d'emprar monedes amb aquesta finalitat es conserva encara avui al Magreb rural com a complement del vestit femení. L'objecció que hom¹³ ha fet a aquesta hipòtesi és que els dirhems perforats apareguts no tenen en cap dels casos coneguts anella d'unió. Aquesta objecció resulta, però, negligible si pensem que la unió d'unes monedes a les altres o de la moneda amb la roba, altre mena de material o fins i tot al cos humà podia haver-se fet amb un cordó de fibra tèxtil, que el temps ha corruptut. Si en algun cas podia haver-se subjectat amb una anella metàl·lica, ben segur que en tallar-la per separar-la de l'objecte que ornava hauria caigut per si sola partida en dues meitats i tampoc s'hauria conservat acompanyant la moneda.
- b) Una altra explicació que sembla ben plausible, i que té bastants partidaris, és la de la utilització de les monedes com a amulets i d'aquí la seva perforació. Naturalment, aquesta segona hipòtesi no descarta en absolut la primera, sinó que es complementen. La descoberta d'amulets amb un esquema de perforacions anàleg al dels dirhems i també la cura, que generalment s'observa en els dirhems, per no malmetre la lectura de la professió de fe i de la *basmala* són arguments molt decisius.¹⁴ És clar que hom pot argumentar que en algunes ocasions hi ha perforació d'aquestes lectures religioses, però cal fer-se el càrreg també que, ni tots els musulmans devien saber de lletra, ni tots els dirhems foradats devien ésser amulets. Ja hem dit que aquesta segona hipòtesi no exclou la primera on la perforació es devia a una utilització com a ornament.

13. CANTO, op. cit. nota 7.

14. Devem aquesta notable aportació a Tawfiq Ibrahim en l'obra citada a la nota 6.

c) Una tercera explicació que tampoc no està renyida amb les anteriors és la que podríem anomenar de «camuflatge». Segons aquesta els forats respondrien a la necessitat d'amagar les peces tot cosint-les a les robes. Hom evitava així el soroll, es podien distribuir millor tot evitant gruixos sospitosos o molestos. En definitiva una precaució del viatger o del nòmada contra el lladrocini o la pèrdua ocasional.

En realitat creiem que les tres hipòtesis fins aquí assenyalades no s'exclouen, sinó que es complementen bé, sobretot a la vista de l'elevada proporció de moneda foradada que ens ha arribat. Per altra banda observem que totes tres tenen un comú denominador: els forats són practicats amb el propòsit de penjar o de subjectar la moneda damunt de quelcom.

d) La hipòtesi més discutible és la que intenta explicar la presència de perforacions per l'acció deliberada del poder emissor per a desmonetitzar la moneda.¹⁵ Resumirem les objeccions que s'ha fet¹⁶ i que raonablement poden fer-se a aquesta teoria.

1. Si admetem que l'Estat el que volia era desmonetitzar la moneda i que la invalidava tot fent-li un, dos o tres forats, (ho hagués pogut fer amb més eficàcia i menys cost tallant-les pel mig) haurem d'admetre també que és el mateix Estat el que torna a reintroduir la moneda en el circulant. Altrament no podem explicar-nos la seva presència relativament elevada en els tresorers i en les mostres del circulant que ens han arribat.
2. Si el que es pretenia amb el perforat era desmonetitzar, és a dir sustreure-li el seu valor intercanvi, hem de convenir que amb aquests mitjans era difícil de poder-li arrabassar un valor metàl·lic en plata vinculat intrínsecament al seu pes i llei.
3. Ha sorprès també el fet que aquesta política en matèria monetària, que sens dubte hauria causat reaccions negatives i desaprovació entre els usuaris, no hagi deixat rastre en cap de les cròniques conegudes. Sempre acceptant, naturalment, la hipòtesi d'una desmonetització.
4. Un altre fet que tampoc consona massa bé amb l'esmentada teoria és l'existència de perforacions de pobríssimes monedes de les taifes o bé almoràvides per a les quals és difícilment creïble que l'Estat es prengués la molèstia de desmonetitzar i, encara menys, de fer-ho tant pulcrament.

Som conscients de les dificultats que presenta el tema tractat en aquestes pàgines i també que hom haurà de reunir encara nova evidència i tornar a analitzar la qüestió abans que puguem donar-lo per resolt.

15. Es tracta de la que sustenta A. Canto en l'article citat a la nota 7.

16. Vid T. IBRAHIM, op. cit. p. 139 i notes 7 i 10 especialment.

En cap moment hem volgut fer un judici crític del treball dels diferents autors, sinó exposar de forma sintètica les diferents hipòtesis formulades, les objeccions i les opinions que han suscitat, per a posar novament aquest tema a la consideració d'aquells que s'interessen per la moneda andalusina.

Classificació i comentaris sobre els dirhems fotografiats que il·lustren els diferents tipus de perforacions dels quals hem tractat.

Emirat

1. Abd al-Rahman II. Al-Andalus, Dirhem 217 A.H. Vives 148. 2,74 gr.
Clivella intencionada de 13 mm. de llargada en la part central del cercle interior.
2. Muhamad I. Al-Andalus. Dirhem, 243 A.H. Vives 247. 3,00 gr.
Presenta tres fragments de dirhem inserits en t2es clivelles, dos d'ells inserits entre si.
3. Muhammad I. Al-Andalus. Dirhem. 248. A.H. Vives 256. 2,62 gr.
Clivella més oberta que la de la peça núm. 1.
4. Muhammad I. Al-Andalus. Dirhem. 249. A.H. Vives 257. 2,05 gr.
Tres forats semirodons formant triangle a la part central.
5. Muhammad I. Al-Andalus, Dirhem. 254 A.H., Vives 268, 2,76 gr.
Perforació semirectangular a la llegenda marginal.
6. Muhammad I. Al-Andalus. Dirhem 255 A.H., Vives 271. 2,70 gr.
Un fragment de dirhem de forma rectangular doblegat en forma d'anella és inserit a la llegenda marginal.
7. Muhammad I. Al-Andalus. Dirhem. 255 A.H. Vives 271. 1,80 gr.
Un fil de plata de 1,2 mm. de gruix inserit en una perforació realitzada en la part central del cercle interior de l'altre. El fil és recargolat d'una part i aplanat de l'altra.

Califat

8. Abd al-Rahman III. Madinat al-Zahra. Dirhem. 337 A.H. Vives. 417. 3,12 gr.
Forat semirodó en la llegenda marginal.
9. Abd al-Rahman III. Madinat al-Zahra. Dirhem. 344 A.H. Vives 427. 3,25 gr.
Tres perforacions entre el cercle interior de l'àrea i la llegenda marginal.
10. Al-Hakam II. Madinat al-Zahra. Dirhem. 351 A.H. Vives 448. 3,19 gr.
Dos forats rodons a 7 mm. l'un de l'altre i en la zona de la llegenda marginal.
11. Hixam II. Madinat Fas. Dirhem. 389 A.H. Vives 614. 4,50 gr.
Dos forats rodons a 9 mm. l'un de l'altre, en la llegenda marginal.
12. Hixam II. al-Andalus. Dirhem. 392 A.H. Vives 569. 3,80 gr.
Dues perforacions ovalades en situació oposada, en la llegenda marginal.
13. Hixam II. Madinat Fas. Dirhem. 396 A.H. Vives 642. 3,12 gr.
Forat semirodó en la llegenda marginal.
14. Muhammad II. Al-Andalus. Dirhem. 399 A.H. Vives 682. 3,24 gr.
Dos forats petits a una distància de 7 mm. l'un de l'altre, situats entre l'àrea central i la llegenda marginal.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

15. Sulaiman. Madinat Al-Zahra. Dirhem. 400 A.H. Vives 696. 3,57 gr.
Dues perforacions rectangulars a una distància de 10 mm. l'una de l'altra, situades en la llegenda marginal.
16. Yahya al-Mutali. Ceuta. Dirhem. 421 A.H. Vives 769. 2,92 gr.
Dos forats rectangulars a una distància de 8 mm., situats entre l'àrea central i la llegenda marginal.
17. Muhammad al-Mahdi. Al-Andalus. s/d. V. 856 var. 2,57 gr.
Dues perforacions rodones a 5 mm. de distància, situades a la llegenda marginal.

Regnes Taifes

Abbadites de Sevilla

18. Abbad al-Mu'tadid. Al-Andalus. Dirhem. 437 A.H. Vives 886. 2,65 gr.
Dues perforacions irregulars a la llegenda marginal.
19. Abbad al-Mu'tadid. Al-Andalus. Dirhem. 445 A.H. Vives 904. 1,96 gr.
Una perforació a la lectura marginal.

Tortosa

20. Iala. Tortosa. Dirhem. 445 A.H. Vives 1289. 2,90 gr.
Petita perforació entre l'àrea central i la llegenda marginal.

Almoràvits

21. Ali b. Iusuf. Sense seca. Quirat. Vives 1703. 0,80 gr.
Dos petits forats a una distància de 5 mm. l'un de l'altre, en la lectura marginal.

Almohades

22. Abd al-Mu'min b. Ali. Sense seca. Mig dirhem. Vives 2.113. 0,75 gr.
Dos petits forats a 4 mm. de distància l'un de l'altre i situats a la part inferior de l'àrea.
23. Probable imitació cristiana del dirhem almohade (millaresa). 1,35 gr.
Dos forats rodons a 8 mm. de distància, situats a un costat de l'àrea.

NOTA.

Totes les perforacions i clivelles descrites han estat executades percutint un punxó o una escarpa damunt de la peça, com mostra la rebaba que observem a la part oposada.